

Тарас Шевченко в Бігачі

Яна Олексенко,
магістрантка
ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка
м. Чернігів

У статті зібрано та систематизовано факти про перебування Т.Г. Шевченка у селі Бігачі на Чернігівщині перед арештом 5 квітня 1847 року. Акцентовано увагу на портреті К.Ф. Кейкуатової, яка надихнула митця на написання поеми «Княжна» (1847) та повісті «Княгиня» (1853).

Ключові слова: Тарас Шевченко, Бігач, малюнок дітей М.І. Кейкуатова, портрет К.Ф. Кейкуатової.

Чернігівщина – це край, де Тарас Шевченко провів багато часу, відвідуючи близьких друзів і однодумців, надихаючись на написання поетичних та малярських творів. Коли йде мова про його перебування на Чернігівщині, то переважно згадують Борзну, Яготин, Седнів, Чернігів. Маловідомим залишається факт перебування Кобзаря у невеликому селі Бігач (тепер Менського району). Матеріали із зазначеної теми розпорошені: свідчення про відвідини Шевченком села знаходимо у П. Жура, С. Реп'яха, О. Кониського, а також у ЗМІ.

Мета роботи: зібрати та систематизувати факти про перебування Тараса Григоровича Шевченка у селі Бігач – населеному пункті, де Кобзар пробув до арешту 5 квітня 1847 р. та подальшого заслання.

Відгуло весілля Пантелеймона Куліша й Олександрів Білозерської. Мотронівка – Миколаївка – Сороки – Забілівщина – Борзна. 1 лютого 1847 року Тарас Григорович Шевченко написав Миколі Костомарову: «Я оце і досі у Борзні і не роблю нічого-сіннього, лежу собі, та й годі... У Київ страх їхати не хочеться, а треба» [цит. за 4, с. 56].

І все-таки не поїхав, а вирушив у північно-західному напрямку. Станіслав Реп'ях зазначає: «Яким же шляхом? Тарас Григорович міг одразу заїхати і до Бігача, куди його на балу в Мосівці запросив князь Кейкуатов – намалювати портрети дітей і чарівної дружини. А по дорозі він міг завітати і до Бірківки, де в той час могла перебувати його симпатія – художниця Глафіра Псьол, що вийшла заміж за Дуніна-Борковського» [4, с. 56]. Дослідник говорить про те, що шлях Кобзаря за Покотилом міг пролягти через Бірківку – Стольне – Березну: «Звичайно, таке могло бути. Як могло бути і зовсім інше» [4, с. 56].

Станіслав Панасович Реп'ях схиляється до думки, що Тарас Григорович зупинився у Седневі, де жили його друзі Лизогуби, де його шанували і любили.

Село Бігач-Менський вперше згадується у другій половині XVII ст., входило до Седнівської сотні, а потім Седнівської волості Чернігівського повіту. З 1708 р. село було віддане за гетьманським універсалом Якову Лизогубу. 1770 року дочка чернігівського полковника Ганна Лизогуб, вийшовши заміж за колезького асесора Петра Івановича Кейкуатова, одержала Бігач у посаг. Виходець із роду зросійщених татарських князів, Кейкуатов дуже швидко проявив свій характер. Князь закріпачив біглих селян, яких на Чернігівщині йому належало 1200 чоловік. Він заборонив селянам селитися біля Снову, а тим, хто вже тут жив, наказав перебиратися на місцину, де сам розпланував вулиці, ближче до річки Біла Круча. Станіслав Реп'ях пише: «Все було зроблено під лінійку. Селяни бурчали, противили-

ся, та воля власника села була незламною». Архітектор Д.Є. Єфимов побудував тут чудовий будинок для поміщика. А зараз ми акцентуємо увагу на перебуванні Тараса Григоровича в Бігачі. Це старовинне село теж належало колись Лизогубам.

Микола Іванович, до якого завітав Тарас Григорович, був онуком Петра Івановича Кейкуатова. Зі спогадів, що залишилися від різних людей, постає образ непривабливий, неприємний. Пропонуємо до уваги одну з характеристик, що дав йому історик М. Маркевич, який зустрівся з Кейкуатовим та його дружиною на балу у Т. Волховській: «З примітних осіб за красою була княгиня Кейкуатова, а за бридкістю її чоловік» [цит. за 4, с. 57]. Поміщик відзначався жорстокістю, грубістю, безчестям. Кріпаки називали його Кукуватим, також Гугнявим (за невиразну вимову слів). Князь любив познущатися над простолюдом, часто пускав у хід руки. Один з переказів записав Петро Жур від старого діда Василя Івановича Яцочка: «Кукуватий – самодур був страшний. Тесля Тарас Шкрябуля зробив шафу.

– Не така! – сказав Гугнявий. – Всипати двадцять п'ять різок!

Всипали. Тарас зробив другу шафу.

– Не така! Двадцять п'ять різок! — наказав Кукуватий.

На третій раз Тарас нагострив добре сокиру, а шафу зробив абияк, навіть не вистругав дощок як слід. Прийшов князь. А Шкрябуля стоїть біля шафи з сокирою напоготові і на пана дивиться спідлоба. Подивився князь на теслю, перевів погляд на сокиру в його руці, кивнув на шафу:

– Гарна. Так би й раніше...» [4, с. 57].

До такого князя і завітав Тарас Шевченко. Можемо знайти різні думки. Одні дослідники зазначають, що Кобзар жив у маєтку Лизогубів у Седневі, де на кутку Кожем'яки був пором, яким Тарас Григорович переправлявся через Снов, і потім його підвозили 3–4 кілометри до маєтку у Бігачі. Почасти компанію Шевченку складав Андрій Лизогуб. Інші посилаються на спогади землеміра, палкого шанувальника творчості Кобзаря – Дмитра Демича, записані його племінником Василем: мешкав Шевченко у флігелі і здобув «прихильність до себе усієї челяді й слуг». Привертає увагу такий спогад Д. Демича: «Одягнений він [Шевченко] був поганенько, можна сказати – недбало... убогі пожитки його вміщалися в маленькій старій валізці; проте ця дивна людина володіла іншими багатствами – розумом і сильною любов'ю до трудового народу. Щовечора після денних робіт навколо поета збирались всі службовці князівської економії. Шевченко що-небудь читав або розповідав, і при тому так цікаво, що всі слухали з великою увагою. Іноді розповіді поета, завжди зовні на вигляд

серйозні, відзначалися таким живим гумором, що слухачі, старі й молоді, животи надривали зо сміху, а сам Шевченко, бувало, бровою не моргне. Привітний та балакучий з простими трудівниками, Тарас Шевченко помітно не любив залишатися довго серед панів і унікав князівських палат, хоч його туди часто запрошували, тим більше, що до князя приїздили сусідні поміщики подивитися, як на дивину, на славнозвісного у той час Кобзаря» [1, с. 210].

Василь Демич записав, що «дядько до смерті як святиню зберігав одержаний від князя Кейкуатова «Атестат» від 26 березня 1841 року, на якому підпис князя засвідчено Т. Шевченком («Художник Т. Шевченко») та Федором Рогозою («Вільнопрактикуючий медик Федір Рагоза»). Станіслав Реп'ях припускає, що Шевченко симпатизував Рогозі, оскільки підписав разом з ним «Атестат». Федір Іванович Рагоза (Рогоза) за походженням скоріше за все березнянець, багато років служив лікарем у Кейкуатова. Незважаючи на це, жорстокий князь ошукав Рагозу. Слово *атестат* використовується у значенні письмове посвідчення, характеристика, видана землеміру Демичу князем [5, с. 3].

Василь Демич згадує, що, крім атестата з автографом поета, дядько мав невелику іконку, намальовану Шевченком «з дивовижною швидкістю»: з одного боку на металевій дощечці зображено Спасителя, який благословляє хліб, а з другого – патрон дядька Дмитрій. Наскільки Дмитро Демич дорожив іконою, свідчить той факт, що, перебуваючи на смертному одрі, він благословив нею свою єдину доньку. Але дослідники цю інформацію піддають сумніву, оскільки сама ікона не збереглася [1, с. 210].

Також Дмитро Павлович наполегливо стверджував, що Шевченко був заарештований у Бігачі під час одного із засідань з селянами: «в багатолюдну кімнату ввійшли жандарми і спитали: «хто тут Шевченко?». Той глянув на них, пробурмотів: «Еге, розумію!» – і спокійно вийшов із кімнати. [1, с. 210]. Але цей спогад суперечить іншому відомому факту – Шевченко був заарештований 5 квітня 1947 року на березі Дніпра по дорозі на весілля Миколи Костомарова.

Незаперечним свідченням тривалих і плідних відвідин Бігача стали портрети дітей М.І. Кейкуатова та його дружини.

Проте однією із найпопулярніших робіт Шевченка є портрет дружини Миколи Івановича – княгині Кейкуатової.

Об'єкт зображення – княгиня – викликав чимало дискусій. Князь Микола Іванович був одружений тричі, і котру з дружин написав Шевченко – невідомо. Олена Слободянюк у дослідженні пише: «Спочатку її імені ніхто не знав. Потім зображену особу почали називати: Наталією Кейкуатовою, Наталією Дмитрівною Кейкуатовою, Єлизаветою Платонівною, уродженою Лукашевич, Наталією Лукашевичевою, Єлизаветою Василівною Кейкуатовою, у деяких джерелах цей твір зустрічається як «Портрет доньки Кейкуатова» [6].

Існує гіпотеза, що Шевченко намальовав Єлизавету Василівну Кейкуатову (уроджену Лукашевич), але вона була дружиною рідного брата М. Кейкуатова Віктора Івановича і жила в селі Макіївці (нині Носівського району). Станіслав Реп'ях пише: «Вона обожнювала безнадійно хворого чоловіка. Це було справді якесь неземне кохання» [4, с. 59].

Згадує Станіслав Реп'ях і про метричну книгу Чернігівського повіту села Бігач, Троїцької церкви, за 1842 рік, де записано, що в князя М. І. Кейкуатова та його законної дружини Софії Йосипівни народився син Михайло. Софія подарувала князеві трьох дітей – двох

доньок і сина, і на той час не могла мати вигляду «молодої княгині». Їй було б уже десь років за 30, що не відповідає віковій портретованій жінки [4, с. 59].

В Інституті російської літератури колишньої Академії наук СРСР Петро Жур відшукав листа Андрія Івановича Лизогуба одеському знайомому А. Скальковському: «Рекоменду Вашій прихильності, найлюб'язніший Аполлоне Олександровичу, подавача цього листа, нашого сусіда, сина покійного вже. Цей молодий чоловік на ім'я Яків Федорович Бутович призначений до Одеси вчителем у 2-у гімназію. Ваша дружина, у якій я з цієї нагоди цілую ручки, знала сестер цього молодого чоловіка, старша сестра була одружена із князем Кейкуатовим, а друга померла при випуску з інституту. Обидві вони виховувалися в Одеському інституті і обидві вже перед богом» [4, с. 60].

Йдеться про дітей дворянина, відставного штабс-капітана Федора Максимовича та Марії Яківни Бутовичів. Старша їх донька Катерина, уродженка Седнева, і була другою дружиною Кейкуатова. Хрещеною матір'ю красуні була мати Андрія Лизогуба.

Катерина Федорівна Бутович у липні 1844 року з «шифром» (тобто прекрасно!) закінчила курс навчання в Одеському інституті шляхетних дівчат. Але тяжке горе спіткало її: померли батько і сестра. 17-річна Катерина повернулася до Седнева. За матір'ю налічувалося трохи більше 50 ревізьких душ у селах Черниш та Хотівля. Невідомо було, як жити далі і на які кошти. Майбутнє доньки дуже непокоїло Марію Яківну. Було прийняте рішення – віддати Катерину за багатого бігацького удівця Миколу Івановича Кейкуатова, хоч він був на 21 рік старшим за юну дружину. Незадовго до своєї смерті у 1848 році Катерина Федорівна встигла народити доньку, яку теж назвали Катериною. Саме їй, своїй онуці, заповіла село Хотівлю Марія Яківна Бутович, мати портретованої. Петро Жур віднайшов документальні дані про те, що у 1864 р. Марія Яківна Бутович разом із онукою Катериною Миколаївною Кейкуатовою володіли селом Хотівлю Городнянського повіту.

На той час, коли Шевченко малював її портрет, Катерині йшов двадцятий рік. Олена Слободянюк аналізує: «На темно-оливковому тлі в овалі – майже поясне зображення дуже молодої і надзвичайно привабливої жінки. Її прекрасне обличчя увінчує акуратно викладене темно-каштанове волосся. Дуже майстерно художник передає фактуру тканини. На голові портретованої легка, прозора накидка із золотими китицями, яка спадає на ліве плече і вигідно відтіняє темну оксамитову сукню. Ажурна біла вставочка надає свіжості обличчю.

Окрім дуже правдиво переданої психологічної характеристики образу, у цьому портреті найкращим чином поєднуються рисунок і колорит. На полотні художник створює дивну гармонію переходу одного кольору в інший. Синій колір сукні, чорне волосся, темно-оливкове тло портрета підкреслюють блідість прекрасного обличчя. Зачіска, нахил голови, вираз обличчя портретованої створюють враження особливого поетичної замріяності, печалі.

У портреті багато світла, невловимі переливи тонів, і це, всупереч холодному загальному тлу, створює відчуття особливого тепла і ніжності. Модель ніби сповнена внутрішнього світла завдяки складній системі освітлення: інтенсивному – верхньому та більш м'якому – боковому. Цей портрет є шедевром вітчизняного і одним з видатних творів європейського малярства першої половини XIX ст., хоч над ним Шевченко працював усього два тижні. Це – остання робота Шевченка-художника, виконана на волі за кілька днів до арешту» [6].

Петро Жур висуває гіпотезу, що про цю трагічну долю Катерини Кейкуатової писав Тарас Шевченко у повісті «Княгиня» (1853), де героїня, видана заміж за нелюба, має ім'я Катерина: «...Просватала за князя мою бесталанницю Катрусю...» [9, с. 211], «Плакала, плакала, она, моя бесталанниця...» [9, с. 212], також народила доньку. За князем Мордатовим можна розпізнати Миколу Івановича Кейкуатова. Повість було написано за фабулою поеми «Княжна». Тобто з гіпотезою Петра Жура можна цілком погодитися: поема «Княжна» написана наприкінці 1847 року в Орській фортеці, тобто того ж року, коли Шевченко відвідав Бігач. Чутливе серце Тараса Григоровича не могло не відгукнутися на тяжку долю молодого княгині. Станіслав Реп'ях зазначає: «Шевченко ніби передбачив загибель Катерини Федорівни» [4, с. 61].

Закінчивши роботу в Бігачі, Тарас Григорович повернувся до Седнева, щоб зробити останній крок назустріч в'язниці і заслання. За спогадами Дмитра Демича, з одним із бігачських приятелів (прізвища автор не пам'ятає) поет листувався з Оренбурга. Дослідники вважають, що це був Андрій Іванович Лизогуб, який жив у Седневі. Василь Демич зазначає, що дядько сам бачив Шевченків лист із заслання, на початку якого був такий малюнок: пером був накиданий портрет поета в «солдацькій муніції», з рушницею на плечі і з піднятою для марширування ногою. Під малюнком короткий, але промовистий підпис: «Ось як тепер Шевченко!». Спочатку твір вважався роботою Шевченка. Справжнім автором малюнка був офіцер Новопетровського укріплення В.П. Воронцов, про що свідчать спогади його дружини. У листі до Андрія Лизогуба (16 липня 1852 р.) Т. Шевченко просив передавати вітання сусіду та сусідці з Бігача.

В статье собраны и систематизированы факты о пребывании Т.Г. Шевченко в селе Бегах на Черниговщине перед арестом 5 апреля 1847 года. Акцентируется внимание на портрете К.Ф. Кейкуатовой, которая вдохновила художника на написание поэмы «Княжна» (1847) и повести «Княгиня» (1853).

Ключевые слова: Тарас Шевченко, Бегах, рисунок детей М.И. Кейкуатова, портрет К.Ф. Кейкуатовой.

The article collects and systematizes facts about Taras Shevchenko's inhabitation in Bihach village (Chernihiv region) before arrest April 5, 1847. Attention is focused on the Katerina Keykuatova's portrait that inspired the artist to write the poem «The Princess» (1847) and the story «The Princess» (1853).

Keywords: Taras Shevchenko, Bihach, the drawing of Keykuatov's children, the Katerina Keykuatova's portrait.

Отже, Тарас Шевченко перебував у Бігачі від початку лютого до 4 квітня 1847 р. За цей короткий період Тарас Шевченко багато часу проводив серед селян, залишив автограф на «Атестаті» Дмитра Демича, створив малюнок дітей Миколи Івановича – Михайла, Віри та Варвари, а також одне з найвідоміших своїх полотен – портрет Катерини Кейкуатової. Матеріали дослідження можна використовувати для вивчення біографії Великого Кобзаря, творчого доробку Шевченка-художника.

Література

1. Воспоминания о Тарасе Шевченко/ Составл. и примеч. В.С. Бородина и Н.Н. Павлюка, предисл. В.Е. Шубравского. – К.: Дніпро, 1988. – 606 с.
2. Калібаба Д. Т.Г. Шевченко в Бігачі // Наше слово. – 2004. – 17 квітня. – С. 3.
3. Кониський О.Я. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя/ Упоряд., підгот., тексти, передм., приміт., покажч. В.Л. Смілянська. – К.: Дніпро, 1991. – 702 с.
4. Реп'ях С. Тарасові сліди: (Т. Г. Шевченко на Чернігівщині). Марево: (Т.Г. Шевченко і жінки): есе. – Чернігів: Ред.-вид. від. обл. упр. по пресі, 1993. – 136 с.
5. Сапон В. Автограф, залишений у Бігачі // Деснянська правда. – 2007. – 22 травня. – С. 3.
6. Слободянюк О. Кейкуатової Катерини Федорівни портрет [Електронний ресурс] Режим доступу:
7. Чуб Д. Живий Шевченко: Біографічні та літературознавчі оповіді. – 2-е вид. – К.: Ярославів Вал, 2007. – 200 с.
8. Шевченко О. Як звали княгиню Кейкуатову // Київ. – 2000. – №7-8. – С. 179–182.
9. Шевченко Т.Г. Три літа: Вибране: Поезії. Драми. Повісті. Листування. – К.: Книговид. центр «Посередник» Ltd., 1994. – 413 с.